

УДК 33.012.4

Л.М. Благодир, канд. екон. наук,

Л.С. Філатова,

Вінницький національний технічний університет

КОНКУРЕНЦІЯ ЯК СИСТЕМНИЙ ФАКТОР ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Конкуренція як перманентна риса людського існування проявляється у різних сферах. Її економічна складова, тобто економічна конкуренція, реалізується через сукупність конкурентних відносин. На сучасному етапі економічна конкуренція у своєму розвитку отримує новий зміст, оскільки переходить межі ринку, а її форми і методи окрім економічного набувають нового соціального наповнення. Тому актуалізується потреба в дослідженні конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкуренція як явище і як економічна категорія є об'єктом пильної уваги дослідників протягом більш ніж 200 років. Теоретико-методологічні засади конкуренції викладені у фундаментальних працях таких вчених як А. Сміт, Д. Ріккардо, Дж. Міль, К. Маркс, А. Маршал, Й. Шумпетер, Е. Чемберлен, Дж. Робінсон, І. Кірцнер [1-9] та ін.

На сьогодні виділяють три основні підходи до тлумачення конкуренції, а саме:

- поведінковий підхід: конкуренція трактується як сила, що характеризує взаємодію попиту і пропозиції і забезпечує функціонування ринкового механізму ціноутворення і регулювання пропорцій суспільного виробництва [1; 2; 5; 10];
- структурний підхід: акцент зміщується з боротьби компанії одна з одною на аналіз структури ринку, увага дослідників фокусується не на суперництві у встановленні ціни, а на встановленні факту принципової можливості (або неможливості) впливу суб'єкта господарювання на загальний рівень цін на ринку [7; 8];
- функціональний підхід: конкуренція розглядається як обов'язкова характеристика ринку і як активний процес, результатом якого постає дихотомія суперництва і взаємодії [6; 9; 11].

Кожен з цих підходів відображає окремі аспекти конкуренції, визначає конкретні методи її оцінки, а також вплив конкуренції на економіку.

Так, поведінковий підхід орієнтується на оцінку п'яти конкурентних сил в галузі, а саме загрозу появи нових конкурентів, владу покупців та владу постачальників, загрозу появи товарів-замінників, поведінку конкурентів, наявність інституційного регулювання поведінки учасників ринку.

З'ясовано сутність конкуренції на сучасному етапі через виявлення її змісту і форм прояву. Розглянуто цю економічну категорію як системний фактор ринкової економіки. Акцентовано, що конкуренцію можна розглядати як дихотомію суперництва і співпраці. При цьому результатом розвитку конкурентних відносин і конкурентного середовища є формування структур, об'єднаних не на відносинах майнового контролю, а на кооперації компетенцій і змагальнісній конкуренції.

Ключові слова: конкуренція, ринкова економіка, державне регулювання, системний підхід, статична та динамічна система.

Структурний підхід передбачає оцінку ознак, які об'єктивно не залежать від волі і бажання учасників ринку, а саме рівень концентрації підприємств, розмір ринку, темпи росту ринку, можливість проникнення на ринок нового учасника, умови попиту, технологія, розмір необхідних капіталовкладень тощо. Тобто ці показники дозволяють оцінити стан конкуренції за структурою ринку.

Функціональний підхід спрямований на оцінку стану конкуренції через ефективність виконання нею своєї економічної функції. При цьому використовуються такі показники: розмір норми прибутку на інвестований капітал, співвідношення між найманою працею й інвестованим капіталом, співвідношення між попитом і пропозицією тощо.

Аналіз досліджень і публікацій вітчизняних й іноземних авторів [9; 11-17], присвячених взаємозв'язку між конкуренцією і ефективністю господарювання, засвідчив існування таких ефектів конкуренції: активізація інноваційного процесу; гнучке пристосування до попиту; підвищення якості продукції; підвищення продуктивності праці; мінімізація витрат; підвищення технічної продуктивності підприємств в цілому; скорочення дисперсії продуктивності окремих підприємств галузі.

Разом з тим дослідники виділяють і ряд негативних ефектів конкуренції, а саме: розорення і зубожіння товаровиробників; диференціація умов життя; нечесні методи ведення конкуренції; зростання злочинності; надмірна експлуатація природних ресурсів; екологічні порушення тощо.

Сучасна економічна думка дійшла висновку, що теоретично можливим й емпірично доведеним є співіснування підприємств з різним рівнем продуктивності й ефективності в одній і тій же галузі в один і той же момент часу.

Огляд літератури, з одного боку, виявляє глибину розробки проблематики конкуренції, зокрема в аспекті взаємозв'язку конкуренції й ефективності, з іншого, свідчить про розвиток і ускладнення системи конкурентних відносин. Варто зазначити, що серед вчених відсутня єдність у підходах до аналі-

зу конкуренції. Більше того, сьогодні конкуренція як феномен є об'єктом міждисциплінарного дослідження, при цьому управлінські, підприємницькі, маркетингові підходи спираються більше на потреби практичної діяльності.

Для того, щоб конкуренція дала позитивний ефект, необхідно нею правильно управляти засобами конкурентної і антимонопольної політики. При цьому розробка таких засобів повинна ґрунтуватись на теоретично вивірених підходах до розуміння сутності процесів конкуренції, а значить обґрунтованих способах оцінки і методах аналізу і регулювання цього явища.

Трагування конкуренції як стану ринку на сьогодні не дозволяє в повній мірі розширити діапазон антимонопольного регулювання і конкурентної політики, а також виявити характеристики власне самої конкуренції. Адже для цього концепція конкуренції повинна відповідати сучасним умовам господарювання, які, зокрема, характеризуються скороченням тривалості життєвого циклу продукту, посиленням невизначеності результатів конкуренції, зростанням витрат на створення конкурентних переваг, звуженням сфери компетенцій фірми тощо.

Тому **мета статті** полягає у з'ясуванні сутності конкуренції на сучасному етапі через виявлення її змісту і форм прояву.

Залежно від того, хто говорить або оцінює конкуренцію, її змістовне наповнення може різнитися. Так, для працівників державних антимонопольних органів конкуренція – це певний стан ринку, об'єкт впливу в інтересах суспільства; для споживачів – умова споживчого вибору і фактор захисту прав споживачів; для суб'єктів підприємницької діяльності – спосіб впорядкованої повсякденної присутності на ринку, який спирається на закони, стандарти, регламенти, а також на ступінь компетентності і кваліфікації учасника конкурентних дій; для професійних маркетологів – сукупність дій, частина з яких має прямий маркетинговий характер, а інша частина – непрямий; для професійних менеджерів – складова стратегічного, оперативного і ситуаційного управління [13].

Таким чином, можна зробити висновок, що конкуренція є системним багаторівневим явищем [18]. Рівнями її прояву є макро-, мезо-, мікро-, нанорівень. На макрорівні (економіка в цілому) конкуренція постає як принцип функціонування ринкового господарства, на мезорівні (окрема галузь) – як механізм взаємодії агентів ринкової економіки, на мікрорівні (продуктовий ринок) – як спосіб досягнення економічних цілей, на нанорівні – як спосіб завоювання конкурентних переваг. Кожен рівень цієї системи є формою існування конкуренції, певною підсистемою, яка забезпечує реалізацію одного з функціональних призначень конкуренції.

Як зазначається [18], на макрорівні в ході еволюції конкуренція послідовно набуває форм вільної, регульованої і змагальнісної конкуренції. На мезорівні конкуренція діє у формі внутрігалузевої, міжгалузевої і глобальної конкуренції; на макрорівні – у формі цінової і нецінової конкуренції. На нанорівні формою прояву конкуренції є здатність окремого суб'єкта господарювання до адаптації і передбачення майбутніх змін. Так, наноконкуренція притаманна транснаціональним компаніям із диференційованими напрямками діяльності. Адже вона дозволяє більш ефективно розподіляти обмежені ресурси між цими напрямками і, тим самим, досягати найбільшого загального ефекту для компаній.

При цьому конкуренція в ринковій економіці виконує ряд функцій. Зокрема, на макрорівні її роль полягає у контролі за ефективністю використання виробничих ресурсів; на мезорівні – у регулюванні міжгалузевих пропорцій в економіці; на макрорівні – у стимулюванні інноваційної діяльності; на нанорівні – в удосконаленні знання і розвитку навиків.

Вказані підсистеми конкуренції зв'язані між собою за принципом інтегральності. Тобто в основі підпорядкування підсистем лежить ступінь універсальності дії кожної з них. Так, макрорівні підсистема забезпечує дію конкуренції як універсального принципу, якому підпорядкована дія інших підсистем. Мікрорівні підсистема реалізує принцип конкуренції в рамках окремого галузевого ринку і

підпорядкована дії мезорівні підсистеми, яка реалізує цей принцип на міжгалузевому рівні.

Розвиток кожної з підсистем конкуренції є взаємозумовленим і взаємопов'язаним. При цьому трансформація конкурентної системи в цілому відбувається шляхом зміни форм існування конкуренції.

Дослідження змістовної сторони конкурентної боротьби на мікрорівні, а саме поведінки суперників як важливого фактора ринкової структури, проведені на базі теорії ігор, засвідчили відсутність однозначного зв'язку між структурою ринку (чисельністю фірм на ринку, ступенем концентрації ринку) й інтенсивністю конкуренції на ньому [19]. Більше того, уявлення про те, що конкуренція необхідна економіці, оскільки сприяє насиченню ринку затребуваними товарами (послугами, роботами) і тим самим задоволенню споживчого попиту, не є вичерпним поясненням конкурентної мотивації учасників ринку [13]. Адже учасникам ринку недостатньо тільки насичувати ринок і задовольняти споживачів, їм обов'язково необхідно випереджати конкурентів або хоча б зберігати *status quo* у відносинах з ними.

За таких умов, як зазначається [17], конкуренція є не просто змаганням між гравцями: компанія А проти компанії Б, і це стає актуальним для все більшої кількості галузей. Ця гра перетворилася на командний вид спорту, в якому конкурують між собою різні ланцюги поставок і великі надії покладають на партнерські відносини заради створення цінностей.

Тобто, сучасний етап еволюції конкуренції на мікрорівні характеризується переходом від конкурентного протистояння до конкурентної взаємодії у формах стратегічного альянсу, фінансово-промислової групи, індустріальної мережі тощо.

Зокрема, стратегічні альянси утворюються суб'єктами господарювання (не лише постачальниками і покупцями, але й безпосередніми конкурентами) на основі горизонтальної міжфірмової кооперації, а також між компаніями, які зайняті в суміжних сферах діяльності і володіють комплементарними технологіями і досвідом. При

цьому фірми можуть бути учасниками кількох стратегічних альянсів одночасно.

Як зазначається [20], в ході такої співпраці має місце взаємна орієнтація учасників ринку, що передбачає моніторинг дій і обмін інформацією, а також такі елементи, як: спостереження за діями конкурентів; корегування власної ділової стратегії залежно від дій конкурентів; безпосереднє узгодження дій між конкурентами; розробка конкурентами спільних правил гри у відносинах з контрагентами і один з одним.

У результаті в галузі (на ринку) виникає сфера інформаційних і соціальних контактів. Провідні гравці ринку чинять суттєвий вплив на конкурентну ситуацію, намагаючись шляхом створення умов інституціонального оформлення конкуренції обмежити вхід на ринок. Таким чином вони прагнуть до стабілізації ринку, встановлення узгодженого порядку, який стає умовою підтримки конкурентного середовища впродовж тривалого часу.

Як бачимо, йдеться не про взаємодію між постачальниками і споживачами продукції в ході ринкових транзакцій, а про співпрацю між виробниками однієї і тієї ж або подібної продукції, які не включені в єдиний технологічний і фінансово-економічний ланцюг, а діють паралельно. При цьому між ними може бути відсутній економічний обмін, оскільки тут виникають інформаційні і соціальні контакти у сфері господарювання, які встановлюються шляхом прямої взаємодії учасників ринку, а не через обробку „цінної“ інформації [20].

Вигоди учасників ринку формуються не тільки і не стільки за рахунок обмеження монополізації ринків, а й за рахунок обміну досвідом, порівняння помилок і досягнень, використання чужих ініціатив, адаптації і перевірки власних бізнес-ідей, можливостей входження в альянси з конкурентами, які згодом стають партнерами, а також підтримки конкурентних кондицій і духу суперництва.

Отже, стратегічні альянси впливають на конкуренцію на ринку чи в галузі, спрямовуючи зусилля партнерів проти спільних конкурентів, а не один проти одного. Тому з появою на мікрорівні таких об'єднань по-

стає необхідність змінити механізм зв'язку на мезорівні і норми правового регулювання конкуренції на макрорівні. Ці зміни, в свою чергу, позначаються також і на динаміці розвитку стратегічних альянсів.

Конкуренція як процес є послідовною зміною станів конкурентної системи.

Для з'ясування змісту конкуренції розглядатимемо її в короткостроковому і довгостроковому аспектах або, як зазначається в [18], з точки зору поточного господарювання і процесу відтворення в цілому.

У короткостроковому періоді виходячи із завдань поточного господарювання для кожної окремої фірми конкурентна боротьба сприймається як суперництво, змагання. З точки зору довгострокової перспективи (або процесу відтворення) конкуренція є постійним процесом відновлення умов змагальності в діяльності суб'єктів господарювання.

При цьому як інститут ринку конкуренція характеризується тим, що вона не здатна до самоорганізації і підтримання стійкості, а тому задля збереження конкуренції необхідне її регулювання ззовні.

Так, М. Портер, Ю. Тарануха, В. Радаєв та інші вказують на те, що успіх конкурентних стратегій фірм залежить від соціально-економічного становища конкретної держави, а це потребує забезпечення необхідних умов з боку уряду. Водночас постає питання про напрями впливу держави на конкуренцію.

Дослідження, проведені в рамках інституціональної економічної теорії, засвідчили, що розвиток ринку і його інститутів більшою мірою є результатом не еволюції, а діяльності держави. При цьому інституціоналізація конкурентного середовища як сукупності економічних і соціальних умов, в яких виготовляється і реалізується певний продукт, відбувається за допомогою законодавчих та економічних інструментів. Оскільки концепція конкуренції є не нормативною, а позитивною, розраховувати на те, що обов'язково виграють кращі, не варто.

Щодо неокласичної економічної теорії, яка є фундаментом для розробки заходів конкурентної політики, то вона розглядає координацію дій між учасниками ринку

насамперед як джерело порушень умов конкуренції і перешкоду для ефективного розміщення ресурсів в економіці. Такий підхід ґрунтується на статичному описі галузевих ринків і орієнтований на дослідження ринкової структури і оцінку позиціонування конкурентів. Однак сьогодні, коли конкуренція є непередбачуваною, динамічною і глобальною, таке її тлумачення малоефективне для розробки дієвих заходів конкурентної політики. Адже за умов глобалізації конкурентні сили підприємств (фірм, компаній) є неспівставними, а тому конкуренція перетворюється зі змагальнісного процесу на процес природного відбору, для якого характерним є витіснення слабких сильними. Тому в конкурентній політиці акцент слід робити не на посиленні інтенсивності конкуренції, а на формуванні середовища, яке генерує змагальнісні умови конкурентної боротьби.

При цьому, як зазначається [20], критеріями змагальнісної конкурентної боротьби є розщеплення економічної влади і рівність принципів господарювання. Розщеплення економічної влади полягає у її закріпленні за окремими суб'єктами господарювання для забезпечення їх економічної свободи, а також у розосередженні цієї влади серед ринкових агентів, яке обмежує рамки їх економічної свободи. Рівність принципів господарювання досягається тоді, коли створюються такі умови, за яких вигода, яку суб'єкти господарювання отримують від різних видів господарської діяльності, урівноважується (наприклад, середньогалузева норма прибутку). Втілення рівних принципів господарювання забезпечує рівні умови змагальності. Розосередження економічної влади зумовлює різноманіття її організаційних форм, а рівність принципів господарювання протидіє абсолютному домінуванню будь-якої з переваг цих форм. Різноманіття форм ведення бізнесу є не лише умовою, але й свідченням розосе-

редження економічної влади.

За таких умов конкуренція буде діяти як інструмент виявлення кращих способів господарювання і стимулюватиме їх постійне удосконалення, а також забезпечуватиме високий конкурентний потенціал економіки.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що сутність конкуренції проявляється через суперництво як ключовий принцип досягнення приватних інтересів в економіці. А зміст конкуренції полягає у протидії зазіханням на монополію з боку суперників. Різноманіття форм прояву конкуренції і її функцій свідчить про те, що вона є складною багаторівневою системою (утворенням), де суперництво в досягненні приватних інтересів набуває різних форм і реалізується різними способами залежно від рівня конкурентної системи.

При цьому конкуренція є еволюційною динамічною системою.

На сучасному етапі конкуренція є суперництвом не окремих фірм, а цілих ланцюгів створення цінностей на основі міжфірмової кооперації. Такі об'єднання дозволяють бізнесу створювати конкурентні переваги за рахунок доступу до ресурсів і компетентностей партнера, таких як ринки, технології, капітал, люди.

Тож за таких умов співпраця і взаємодопомога починають відігравати все більшу роль у досягненні високої ефективності господарювання, оскільки розвинені країни поступово переходять до суспільства знань, яке має неринкову природу. Крім того, ринок використовує у своєму механізмі розвитку не тільки конкурентну боротьбу, але й елементи співпраці. Отже, конкуренцію можна розглядати як дихотомію суперництва і співпраці. При цьому результатом розвитку конкурентних відносин і конкурентного середовища є формування структур, об'єднаних не на відносинах майнового контролю, а на кооперації компетенцій і змагальнісній конкуренції.

Список літератури

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит // Антология экономической классики: сборник. – М.: Бизнес-Пресс, 2003. – Т.1. – С. 79-396.
2. Рикардо Д. Принципы политической экономии и налогообложения / Давид Рикардо. – Минск: БГУ, 2002. – С.120-122.

3. *Милль Дж. С.* Основы политической экономии / Милль, Джон Стюарт. Пер. с англ. [под общ. ред. А.Г. Милейковского] – М.: Прогресс, 1980. – Т. 2. – 480 с.
4. *Маркс К.* Капитал: Критика политической экономии / Карл Маркс; [под ред. Ф. Энгельса]. – К.: Видавництво політичної літератури, 1982. – 932 с.
5. *Маршалл А.* Основы экономической науки / Альфред Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнса; пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера; под науч. ред. П.Н. Клюкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 830 с.
6. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия: [пер. с нем. и англ.] / Йозеф Алоиз Шумпетер. – М.: Эксмо, 2007. – 861 с.
7. *Чемберлин Э.Х.* Теория монополистической конкуренции / Пер. с англ. Э.Г. Лейкина и Л.Я. Розовского; под ред. О.Я. Ольсевича. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – 415 с.
8. *Робинсон Дж.* Экономическая теория несовершенной конкуренции / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 472 с.
9. *Кирицнер И.* Конкуренция и предпринимательство / Пер. с англ.; под ред. проф. А.Н. Романова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с.
10. *Портер Е.* Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 454 с.
11. *Mohnen Pierre.* Competition and Performance: The Different Roles of Capital and Labor / Pierre Mohnen, Thijs ten Raa // Journal of Economic Behavior & Organization, Elsevier, vol. 65(3-4), P. 573-584, March.
12. *Филобокова Л.Ю.* Управление конкурентоспособностью региона: методологические и методические аспекты // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал, 2012. – № 1(29).
13. *Рубин Ю.Б.* Дискуссионные вопросы современной теории конкуренции / Юрий Борисович Рубин // Современная конкуренция. – 2010. – № 3 (21). – С. 38-67.
14. *Nickell Stephen J.* Competition and Corporate Performance / Stephen J. Nickell // The Journal of Political Economy, Vol. 104, No. 4. – P. 724-746.
15. *Shelby D. Hunt, Dale F. Duhan.* Competition in the third millennium: efficiency or effectiveness? // Journal of Business Research Vol. 55, Issue 2, February 2002, P. 97-102.
16. *Stephen Nickell Daphne Nicolitsasa, Neil Drydenb.* What makes firms perform well?// European Economic Review, vol. 41, Issues 3-5, April 1997, P. 783-796.
17. *Нили Э.* Призма эффективности: Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управление им / Э. Нили, К. Адамс, М. Кеннерли; пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. – 400 с.
18. *Тарануха Ю.В.* Конкуренция: система и процесс / Ю.В. Тарануха. – М.: "ДиС", 2012. – 672 с.
19. *Тарануха Ю.В.* Противостоящие подходы к анализу конкуренции / Ю.В. Тарануха // «Капитал» и «Экономикс»: вопросы методологии, теории, преподавания; под ред. В.Н. Черковца. – М.: Теис, 2011. – Вып. 4. – С. 51-66.
20. *Радаев В.В.* Что такое конкуренция? // Экономическая социология. – 2003. – Т.4. – №2. – С. 16-25.
21. *Радаев В.В.* Социология рынков: к формированию нового направления. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 328 с.

Надійшла 16.04.2015

Л.М. Благодыр, **КОНКУРЕНЦИЯ КАК СИСТЕМНЫЙ ФАКТОР**
Л.С. Филатова **ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ**

Вьяснено сущность конкуренции на современном этапе через выявление ее содержания и форм проявления. Рассмотрено эту экономическую категорию как системный фактор рыночной экономики. Акцентировано, что конкуренцию можно рассматривать как дихотомию соперничества и сотрудничества. При этом результатом развития конкурентных отношений и конкурентной среды является формирование структур, объединенных не в отношениях имущественного контроля, а на кооперации компетенций и соревновательной конкуренции.